

Jovan Ćirić*

Institut za uporedno pravo Beograd

EGZEMPLARNO KAŽNJAVANJE

Apstrakt: Ma kako to bilo neobično, egzemplarno kažnjavanje nije nešto što se danas više uopšte ne događa, nešto što je bilo tipično za neka davno prošla vremena. Naprotiv, ponekad se čini da prisustvujemo pravoj renesansi egzemplarnog kažnjavanja, što je po mišljenju autora ovog članka u suštini veoma loše. Autor ovog članka, naime, smatra da egzemplarno kažnjavanje pre svega nije pravedno, ali isto tako ni efektivno, iako obični ljudi još uvek veruju da se strogim kažnjavanjem za primer drugima, mogu postići značajni uspesi na planu prevencije kriminaliteta. Međutim, egzemplarno kažnjavanje pre svega može dovesti do kažnjavanja čak i potpuno nevine osobe, samo ako se veruje da se time mogu postići neki drugi pozitivni socijalni efekti. Osim toga, kod egzemplarnog kažnjavanja, onaj koji biva kažnjen, obično plaća ceh za sve ostale, za one koji nisu uhvaćeni i procesuirani, a to nije pravedno i ne biva doživljeno kao pravedno od strane najvećeg dela javnosti. Takođe i učestalost pojedinih krivičnih dela ima znatnog uticaja, kada je reč o egzemplarnom kažnjavanju. Naime, ako je jedna vrsta kriminaliteta više učestala, to utiče na to da i kazna bude stroža, što takođe nije pravedno, smatra autor. Egzemplarno kažnjavanje je u stvari neka vrsta političke poruke upućene potencijalnim učiniocima krivičnih dela, ali još i više potencijalnim glasačima na izborima. Autor ovog članka ovde takođe navodi i brojne istorijske primere egzemplarnog kažnjavanja, od Hrista, preko srednjovekovnog spaljivanja veštica, do današnjeg kažnjavanja terorista u Gvantanamu, odnosno korumpiranih političara u Kini. U bivšoj SFRJ su u tom smislu mnogi oponenti komunističkim vlastima bili egzemplarno, strogo kažnjeni, ali, to ih nije sprečilo da u odgovarajućem trenutku stanu na čelo svojih stranaka i nacija i započnu građanski rat koji je doveo do raspada Jugoslavije. Prema tome, egzemplarno kažnjavanje, osim što nije pravedno, nije ni efektivno, ali ono je i danas veoma prisutno, naročito kada je reč o nekim vrstama kriminaliteta, a pre svega kada se radi o korupciji, terorizmu, trgovini drogom, navijačkom huliganizmu.

Ključne reči: egzemplarno kažnjavanje, pragmatizam, generalna prevencija, manipulacije, nepravda, istorijski primeri, korupcija, terorizam.

1. UVOD

Za egzemplarno kažnjavanje bi se moglo pomisliti da je u pitanju stvar iz jednog davno prošlog vremena, međutim, događa se da egzemplarno kažnjavanje i danas jeste na neki način aktuelno. No ipak, kada govorimo o egzemplarnom kažnjavanju, prva asocijacija bi mogla biti slika jednog srednjovekovnog grada. Zamislimo, dakle,

* naučni savetnik, jciric@icl.org.rs

jedan centralni trg ispred neke katoličke katedrale sa kitnjastom fasadom. Pripremljena lomača ispred te katedrale, inkvizitori sa crnim kapuljačama, bubnjevi koji najavljuju da će na taj centralni trg uskoro biti doveden neki mučenik koji je osuđen na smrt, gomila usplahirenih, ali još i više znatizeljnih ljudi u stanju iščekivanja. To je jedna filmska scena koja se čini sasvim tipična za ono što nazivamo egzemplarnim kažnjavanjem. Srbija nikada nije imala ni inkvizitore, ni lomače, ni kitnjaste katoličke katedrale, pa ipak događaju se čak i u današnje vreme pojedini slučajevi egzemplarnog kažnjavanja. Srbija je međutim, kao i mnoge druge zemlje iz regiona i Evrope, imala jednu drugu vrstu dogmatizma i totalitarizma, po mnogo čemu sličnog katoličkom dogmatizmu i totalitarizmu.¹ Iz toga bi se moglo zaključiti, između ostalog i to da je za totalitarizam i za dogmatizam uopšte, egzemplarno kažnjavanje upravo tipično, što bi samo po sebi moglo u najvećoj mogućoj meri diskreditovati samu ideju egzemplarnog kažnjavanja.²

Ipak, danas kada su i komunistički i katolički dogmatizam i totalitarizam stvar istorije, moglo bi se zaključiti kako je i egzemplarno kažnjavanje stvar prošlosti. Čini se da ipak nije tako. Zar slučaj presude, naročito prvostepene presude za ubistvo francuskog navijača Brisa Tatona nije upravo tipičan egzemplar egzemplarnog kažnjavanja? Zar to što su izrečene kazne u drugom stepenu prepolovljene, ne govori o tome da je sud u prvom stepenu rezonovao, sudio po principima egzemplarnog kažnjavanja? Pre svega u tom smislu da umiri uznemirenu javnost, naročito francuske političare, na primer francuskog ambasadora koji je prisustvovao suđenju.³ Bilo kako bilo, egzemplarno kažnjavanje je uvek instrumentalizovano u jednom određenom političkom smislu, bez obzira da li sudimo srednjevekovnim jereticima, ili savremenim navijačima huliganima. To uvek podrazumeva i izvesnu količinu nepravde, nepravde koja je vrlo tipična za svako egzemplarno kažnjavanje. Osim toga, za egzemplarno kažnjavanje, karakteristično je i to da je ono neefikasno, kao i to da je prestrogo, tj. previše represivno. Upravo je kazna izrečena ubicama Brisa Tatona karakteristična i po neefikasnosti i po preteranoj strogosti. Navijača huligana danas nije manje nego što ih je bilo pre nego što je izrečena kazna za ubistvo Brisa Tatona, a što govori o tome da je dotični egzemplar neefikasan. O tome da je izrečena kazna u prvom stepenu bila previše stroga, ne treba ni trošiti reči.

I pored svega, veliki deo najšire javnosti čvrsto veruje u egzemplarno kažnjavanje, u to da je to prava stvar i kada je u pitanju pravednost i naročito kada je u pitanju efikasnost. I pored brojnih primera koji kazuju da se strogim egzemplarnim kažnjavanjem

- 1 U pitanju je naravno komunistički dogmatizam i totalitarizam, koji je istini za volju u Srbiji, odnosno bivšoj Jugoslaviji bio znatno mekši od onog u drugim komunističkim državama, gde se u staljinističkim suđenjima lako gubila glava, kao u vremenima inkvizicije. Ipak i u Srbiji, odnosno Jugoslaviji, egzemplarno kažnjavanje nije bilo nešto što je bila potpuna retkost. Ovo je naročito bilo karakteristično za višenacionalne sredine. Na primer u BiH. Osudi se jedan musliman za neki verbalni politički delikt – to je po pravilu značilo da će uskoro biti osuđen i neki Srbin i neki Hrvat. Za primer drugima.
- 2 U stvari i staljinistička suđenja, komunizam uopšte, imali su svoje obrede i rituale, formalno gledano drugačije, ali suštinski iste kao i kod katolicizma. Bila je tu prisutna i tortura i priznanja i pokajanja i inkvizitori – Višinski umesto Torkvemade, Prvi maj umesto Uskrsa, Nova godina umesto Božića, parade i sletovi umesto litija, itd.
- 3 Tadašnji francuski ambasador u Srbiji, Žan Fransoa Teral je na suđenju, novinarima izjavio i to: „Želim da pravda bude zadovoljena i da kazna odgovara učinjenom delu“. Dostupno na www.b92.rs/info/vesti/index.php?yyy=2010&mm=04&dd=21&nav_category=11&nav_id=425940. Pristupljeno sajtu: 15.3.2012.

nikada u istoriji nije ništa postiglo. Ni kada je razapinjan Isus Hristos, ni kada je spaljivan Đordano Bruno,⁴ ni kada danas korumpirani kineski političari bivaju osuđivani na smrt, niti pak kada danas navijači huligani u Srbiji bivaju prestrogo osuđivani.

Ako bismo želeli da egzemplarno kažnjavanje nazovemo na neki drugačiji način, pre svega upotrebom domaćih reči, termina, onda bismo mogli reći da kazniti nekog egzemplarno, znači u stvari kazniti nekoga za primer drugima, a to jeste vrlo upečatljiv vid generalne prevencije. Naravno, odmah se ovde mora konstatovati makar jedna stvar: kazniti nekoga za primer drugima, da bi se na drugoga, ili druge uticalo, to znači voditi više računa o tim drugim, o tome kako su oni tu poruku primili, razumeli, doživeli, nego voditi računa o samom događaju povodom koga se sudi i izriče kazna. Konkretno, to na primer znači da sudija koji egzemplarno kažnjava, ne treba da toliko vodi računa o krivičnom delu, učiniocu dela i žrtvi, već pre svega o tome kako će ta kazna uticati na druge, da oni ne čine to delo. Time se zapravo u kaznenu politiku sudova upliće čitav niz vanpravnih faktora, socijalnih uticaja, a pre svega strah i medijske manipulacije.⁵

U najširoj javnosti koja često upotrebljava izreku koja kaže da je „batina iz raja izašla“, jasno je da se može veoma mnogo manipulirati sa tim laičkim uverenjem da se kaznom može rešiti sve, može preventivno delovati. U stvari to shvatanje da je kazna najbolje i najefikasnije rešenje, često podstiču političari i raznorazni analitičari koji se medijski promoviraju, koji vrlo dobro znaju da kazna nije „čarobni štapić“, ali, šta ponuditi građanima i javnom mnjenju zaplašenom rastom kriminala? Dugoročne socijalne i ekonomske mere, koje će zaposliti omladinu i odvući je sa ulice, te kroz 3 ili 4 godine dati odgovarajuće rezultate na planu smanjenja kriminaliteta? Umesto toga, bolje je i efektivnije (naravno ne i efikasnije) pripremiti „jezivom reakcijom države“.⁶

Zaista se mora reći da postoji veoma rašireno laičko uverenje o efikasnosti generalne prevencije, o tome da je kažnjavanje najefikasnije sredstvo za suzbijanje kriminaliteta i svih negativnih društvenih pojava.⁷ To uverenje može ići čak i dotle da represivna prevencija krivičnog prava omogućava opstanak čitavog krivičnog prava i njegovu celokupnu društvenu opravdanost.⁸ O generalnoj prevenciji,⁹ se u tom

4 Ostalo je zabeleženo da je Đordano Bruno svojim sudijama izrekao i sledeće: „Sa većim strahom vi meni izričete presudu, nego što je ja primam“ www.navidiku.rs/magazin/zabava/dordano-bruno-spaljen-na-lomaci_15960/. Pristupljeno sajtu: 15.3.2012. Ove Đordanove reči su čini se vrlo karakteristične, tipične za svakog sudiju koji izriče jednu ispolitiziranu, egzemplarnu presudu, kaznu. Strah je ono što je u biti, u srži svake egzemplarne kazne, čini se zaista više prisutan kod onih koji je izriču, koji su u strahu da se ne zamere svojim političkim nalogodavcima, nego kod onih kojima je izrečena, a u svakom slučaju mnogo više nego kod običnih građana kojima je egzemplarna presuda kao poruka upućena.

5 O svemu tome u knjizi J. Ćirića /2001/: *Društveni uticaji na kaznenu politiku sudova*, Beograd.

6 J. Ćirić /2011/: *Pravna nauka u Srbiji danas*; u: *Srpska politička misao*, br. 2.

7 B. Zlatarić, Z. Šeparović /1977/: *Krivično pravo – opšti deo*, Zagreb, str. 8–9.

8 Oni koji zastupaju ovo stanovište mogu se, na primer, pozivati na slučaj u Danskoj, koji je izložio E.Trol u knjizi „Sedam meseci bez policije“. Uoči kapitulacije 1944. godine Nemci su pohapsili sve policajce u Danskoj i praktično raspustili policiju. Iza toga je došlo do naglog porasta kriminaliteta iz dana u dan, veoma izrazitog u odnosu na prethodni period. Odatle se izvodi zaključak da kriminalitet raste ukoliko društvo ne kažnjava i da bi odustajanje od kažnjavanja dovelo do još većeg porasta, poplave kriminaliteta. M. Milutinović /1984/: *Kriminalna politika*, Beograd, str. 266.

9 A egzemplarno kažnjavanje je u stvari jedan vid generalne prevencije, u stvari tesno je povezano sa generalnom prevencijom.

smislu može reći da retko šta polazeći od rezonovanja na osnovu zdravog razuma izgleda tako uverljivo, a da je istovremeno toliko sporno, čak i kada se polazi od toga da je prava funkcija kazne jačanje kolektivnog morala kroz generalnu prevenciju, jer sasvim se opravdano može primetiti da je moral potrebniji kazni i krivičnom pravu nego obrnuto, kazna moralu.¹⁰ Ipak, svaki vid društvene kontrole i nadziranja društvenih tokova gotovo uvek i nužno ide kroz kažnjavanje, odnosno kažnjavanje je najčešće najefikasniji vid nadzora nad ponašanjem ljudi koji jedna država (državna vlast) sprovodi nad svojim građanima – podanicima.¹¹

Međutim, kod generalno-preventivnog, odnosno egzemplarnog kažnjavanja, što je, kao što rekosmo, ako ne baš isto, a ono bar vrlo blisko, može se pojaviti nekoliko vrlo karakterističnih moralnih problema, koji čitavu stvar i ideju generalne prevencije, ozbiljno dovode u pitanje. Najpre, može se u stvari lako dogoditi da zarad (kriminalno)političkih potreba zastrašivanja, generalne prevencije, budu kažnjeni i neki sasvim nevini ljudi. To je ipak, jedna sasvim ekstremna situacija, koju ćemo još posebno elaborirati, međutim ono što nije i ne mora biti ni tako ekstremna, ni tako retka situacija, jeste to da egzemplarno kažnjavanje najčešće podrazumeva da je kažnjeni tek samo jedan od mnogih drugih koji ostaju neotkriveni i nekažnjeni, ali da egzemplarno kažnjeni zato treba da „plati ceh“ za sve one koji su ostali izvan domašaja pravde i organa gonjenja. Takođe je vrlo problematično i karakteristično kada egzemplarno kažnjeni nije nevin, on nije ni jedini koji je uhvaćen i kažnjen, ali je svakako kažnjen preterano strogo, drakonski, da bi se njegovim primerom uputila poruka svima drugima, budućim, potencijalnim učiniocima krivičnih dela, ali i običnoj javnosti. U svakoj od tih mogućih situacija, radi se o svojevrsnoj nepravdi, što naravno, bez obzira na to kako shvatali svrhu kažnjavanja, diskredituje samu kaznu jer je ona onda nepravedna po svojoj biti. No, pođimo redom.

2. EGZEMPLARNO KAŽNJAVANJE I KAŽNJAVANJE NEVINIH

Ako mi hoćemo da kaznom prvenstveno (nekome) pošaljemo neku (kriminalno)političku poruku, onda je sasvim moguća čak i situacija u kojoj se kažnjava jedan potpuno nevin čovek. Kao primer za ovo, uzima se sledeća situacija: u jednoj rasno mešovitoj sredini, neki crnac siluje i brutalno ubije jednu belkinju. Dokaza nema, isto kao što nema ni osumnjičenog koji bi bio uhapšen.¹² Uznemirenje javnosti je vrlo izraženo, belci, a naročito oni koji su skloni rasističkim predrasudama i ispadima, pozivaju na linč svih crnaca u okolini, situacija preta da izmakne kontroli i da preraste u građanski rat. Da bi se izbegle sve te neželjene posledice, vlast u lokalnoj ili široj sredini započne sa preduzimanjem odgovarajućih mera na kažnjavanju jednog, odnosno nekih nasumice izabranih, čak i sasvim nevinih crnaca,¹³

10 Z. Stojanović /1994/: Generalna prevencija i zaštitna funkcija krivičnog prava, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu – u čast akademika profesora Milana Milutinovića*; – 1–2, str. 220–221.

11 M. Fuko /1997/: *Nadzirati i kažnjavati (rođenje zatvora)* – prevod sa francuskog, Beograd, str. 41–44.

12 U stvari zna se da je u pitanju crnac, ali dotični je pobegao, van domašaja je vlasti i zakona.

13 Tada će naravno biti odabrani oni crnci koji se nalaze na najnižem socio-ekonomskom položaju.

procenjajući pri tome da je manja šteta da strada jedan, pa makar i nevin čovek, nego da stradaju desetine drugih (isto tako nevinih) ljudi.¹⁴ Ako mislite da to, kada je reč o Srbiji, nije realna situacija, zamislite da se ne radi o crncima i belcima, već da se radi o Srbima i Albancima na Kosovu, odnosno nekoj drugoj sličnoj situaciji u Vojvodini, ili Raškoj. To bi bilo baš tipično egzemplarno, utilitarističko, generalno-preventivno kažnjavanje. Egzemplar, (poučni) primer ovde se sastoji u stvari u poruci koja je upućena i potencijalnim budućim silovateljima (i crncima i belcima) ali prvenstveno najširem razdraženom javnom mnjenju, koje traži smirenje, zadovoljenje, osvetu, odmazdu. Razlozi (političke) korisnosti ovde izbijaju u prvi plan, bilo u tom smislu da se populistički udovolji najširoj javnosti, bilo u tom smislu da se manjim spreči, predupredi veće zlo. Moglo bi se čak u stvari reći da je ovaj razlog sprečavanja većeg, nanošenjem nekog manjeg zla u moralnom smislu ipak i razumljiviji i opravdaniji, nego kada se radi o čistom zadovoljenju najnižih strasti razdražene svetine koja kliče: „Raspni ga!“

I upravo to „raspni ga“, nas dovodi do jednog od prvih slučajeva, najpoznatijih primera egzemplarnog kažnjavanja u istoriji. Radi se naravno o Isusu Hristu. Može se pretpostaviti da su glasine koje su kružile oko Isusa i njegove zajednice došle i do Pontija Pilata i da je Isusovo hapšenje i raspeće usledilo kao nekakvo *egzemplarno kažnjavanje* jednog religijskog lidera, narodnog tribuna, a pre svega zato da bi se sprečile potencijalne pobune u Jerusalimu i Judeji u tom, inače, vrlo burnom istorijskom periodu. U skladu s tim je izveštaj o tome da je Isus bio tajno, tokom noći uhapšen i predat rimskim vlastima, a onda i relativno brzo pogubljen, tako da nije postojao rizik od šire narodne pobune. Čini se da je kazna koja je usledila, bila više usmerena ka tome da se umire „mnogi ljudi“ u Jerusalimu, koji Isusa, inače, podržavaju, prepoznaju kao Mesiju, nego što je sam pokret, predvođen tim Mesijom, predstavljao neku realnu opasnost za Rimljane. Time bi se donekle mogla objasniti i činjenica da niko drugi od Isusovih sledbenika nije stradao zajedno s njim, već su se, onako malobrojni, i oni sami razbežali kada su videli da stvar postaje vrlo ozbiljna te je primer Hristovog kažnjavanja bio vrlo delotvoran, sasvim egzemplaran. Hristovo pogubljenje na krstu je, doista, bilo brzo, nemilosrdno i šokantno, što je upravo efekat koji su Rimljani i želeli da postignu.¹⁵ A to je u stvari ono što se sa svakim egzemplarnim kažnjavanjem i želi postići. Između ostalog se želi postići i to da se povрати vera u vlast i državu i strahopoštovanje prema toj vlasti i državi. Nije dobro ako podanici shvate, tj. ako pomisle da država (vlast) nije u stanju da ih zaštiti, odnosno da je faktički dozvoljeno sve ono što je inače na papiru zabranjeno. Da bi se dakle građani umirili pred strahom od kriminala, odnosno da bi im se „izbile iz glave“ potencijalne anarhističke ideje, nije zgorega ponekad organizovati neko „isusovsko“, egzemplarno, po mogućstvu javno kažnjavanje i udovoljiti puku koji zahteva da ga raspnu, a one koji imaju grešne, jereitičke misli, na vreme „zaustaviti“ i strašnim primerom ih odvratiti, tj. „upozoriti“ ih na vreme.

Ovde bi se naravno moglo reći i to da iako su prvi Hrišćani bili izloženi strašnim progonima i represalijama, to ipak nije dovelo do njihovog poraza, već se na-

14 J. Dressler /1995/: *Understanding Criminal Law*; Matthew Bender; Irwin Times Mirror Books New York, pp 6-7

15 <http://pescanik.net/2009/04/zasto-je-stradao-isus-nazarecanin/>. Pristupljeno sajtu: 15.3.2012.

protiv dogodilo nešto sasvim suprotno: hrišćanska ideja je nadživela i pobedila svoje progonitelje, a isto se dogodilo i progonjenim komunistima, kao i sa onima koje su oni (komunisti) nakon svega progonili kada su (komunisti) došli na vlast – komunističkim disidentima. To nam govori da snaga egzemplarnog kažnjavanja ipak ne mora da bude baš tako jaka kako to najčešće misle oni (političke vlasti) koji sprovode egzemplarno kažnjavanje. Dugoročno gledano, egzemplarno kažnjavanje je dakle neefikasno, gledano čak i sa čisto utilitarističkih aspekata. Ali, naravno, oni koji kažnjavaju, tj. posežu za egzemplarnim kažnjavanjem to ne znaju, tj. o tome ne razmišljaju, kao što ne razmišljaju o tome da li je ili nije pravedno kazniti sasvim nevinog čoveka, zato što je crnac, a crnce ionako svi mrze; zato što je Rom, a Romi uvek „prave neku nevolju“; ili pak zato što zagovara neku ideju koja je „društveno opasna“. Uostalom, oni koji kažnjavaju nikada obično i ne razmišljaju na duge staze, već pre svega kratkoročno, umiriti Judeju, umiriti bele (ili crne) rasiste, umiriti (zadovoljiti) prestrašeno javno mnjenje koje zahteva brze i efikasne mere, te tom javnom mnjenju (naročito pred izbore) povratiti veru u državu i postojeću vlast.

Neko bi naravno ovde mogao prigovoriti da naši primeri nisu više adekvatni, jer, pre svega više nisu aktuelni. Nema više ni Hrista, ni njegovih progonitelja, kao što nema ni logora u koje su bili smeštani predratni komunisti, odnosno, nema više raznih „sibirsko-golootočkih“ logora za protivnike komunizma, ali, ima, ako ništa drugo i Abu Graiba i Gvantanamo. Ispostavlja se da ako jedna vlast želi da pacifikuje svoje podanike, onda je egzemplarno kažnjavanje najčešće na kratke staze vrlo ubedljivo i delotvorno. Uostalom, represalije okupacionih snaga u Srbiji, od zime 1942. godine, imale su znatnog „uspeha“ u pacifikovanju zastrašenog stanovništva, koje više nije moglo da podnese to 100 za jednog.¹⁶ No da li se to može opravdati na bilo koji način, bez obzira koliko prihvatili utilitarističke koncepcije kažnjavanja. Može li se sve sagledavati samo imajući u vidu utilitarizam i to da cilj opravdava sredstvo?

Egzemplarno kažnjavanje, kao i kažnjavanje uopšte, uvek je kroz istoriju imalo vrlo izraženu političko-ideološku komponentu. I kada su tokom srednjeg veka spaljivane veštice na lomači i kada su se odigravala javna pogubljenja najrazličitijih kriminalaca. Na primer, javno pogubljenje koje se dogodilo 1757 godine. Znamenita knjiga Mišela Fukoa, započinje slikovitim opisom brutalnog javnog smaknuća iz 1757. godine – izvesnog Roberta-Françoisa Damiensa, koji je pokušao ubiti Luja XV.¹⁷ Javno smaknuće je bilo neophodno da bi se ti prizori urezali u svest običnih građana, te da bi ih to sećanje na „spektakularno“ i brutalno javno pogubljenje podsećalo da se ne treba igrati sa primislima o atentatu na kralja. Ista je stvar i sa spektakularnim i brutalnim streljanjem 100 za jednog tokom Drugog svetskog rata u Srbiji. To zaista jeste imalo svog odgovarajućeg efekta u tom smislu da prestanu neredi u Srbiji, ali može li, jedna kazna biti lišena svakog moralnog atributa, kao što je to slučaj sa tim 100 za jednog? Sme li kazna biti lišena svakog moralnog sadržaja i biti zasnovana samo na strahu od strašne sudbine koja je zadesila prethodno

16 I mnogi Nemci su bili svesni koliko je to 100 za jednog brutalno i moralno neodrživo. O tome na primer i Herman Nojbahe /2007/: *Srbi u memoarima Hermana Nojbahe*, Beograd, str. 85.

17 M. Fuko /1997/: *Nadzirati i kažnjavati – Rođenje zatvora* (prevod sa francuskog na srpski), Sremski Karlovci, str. 3–7

egzemplarno kažnjenog.¹⁸ Uostalom pokornost koju zaista obezbeđuje strah od egzemplarne kazne, ne garantuje da će ljudi biti moralni i da će poštovati norme. Ljudi se iz straha mogu pretvarati da uvažavaju i interiorizuju neke norme koje su izrečene kao moralna i politička zapovest,¹⁹ ali, čim oseće da država više ne primenjuje te norme i da ne kažnjava, i oni će sami odustati od poštovanja tih normi. Možda najbolji primer jeste „govor mržnje“, odnosno kako se to nekad nazivalo „neprijateljska propaganda“. Nekada se kažnjavalo, egzemplarno naravno, čak i onda kada su ljudi pevali i najobičnije patriotske pesme i ljudi su se u čitavoj SFRJ ustezali od svega što je moglo da liči na „grešne misli“, na neprijateljsku propagandu. A onda su došle devedeste i ti isti ljudi, do tada bojažljivi poštovaoci različitih normi, shvatili su da više nema ni egzemplarnog, ni bilo kojeg drugog kažnjavanja, pa su uzeli oružje u ruke i sve je krenulo nizbrdo u najkrvaviji mogući građanski rat. U svakom slučaju, osim što je problematično u tom smislu što lako dovodi do kažnjavanja čak i sasvim nevinih ljudi, egzemplarno kažnjavanje ne mora uopšte imati neko dugoročno zastrašujuće dejstvo. Ljudi mogu biti u strahu, ali istovremeno u njima se razvija i gnev i čežnja za osvetom i samo je pitanje kada će i u kolikoj meri to isplivati na površinu.

3. EGZEMPLARNO KAŽNJAVANJE NASUMIČNO IZABRANIH POJEDINACA

Egzemplarno kažnjavanje je naročito karakteristično za one situacije gde i kada ima mnogo učinjenih krivičnih dela, pa država nije u stanju da sve otkrije, procesuiraj i kazni, ali u javnosti postoji svest o tome da ima i mnogo onih koji su izbegli zasluženu kaznu. Tada oni koji budu uhvaćeni i kažnjeni „plaćaju ceh“ za sve druge, pa i za to što država nije bila uspešna, nije bila u stanju da sve otkrije i procesuiraj. U vezi sa svim tim, pojavljuje se čitav niz moralnih problema, o kojima treba reći neku reč više.

Sve ovo je u poslednje vreme bilo karakteristično za ratne zločine izvršene na prostoru bivše SFRJ. U tom smislu na primer hrvatski profesor Nikola Visković kaže sledeće: „Svesni smo da ogromna količina zločinaca nikad neće biti kažnjeni, a takvih je mnogo i s jedne i s druge strane. Neće se moći ići u beskraj, pa se trebamo dogovoriti s međunarodnom zajednicom da se egzemplarno kazne krivci u dvadesetak slučajeva ratnih zločina, na primjer u Srebrenici, Gospiću, Pakračkoj poljani i Vukovaru, kako bismo time označili krimen. Mislim da će Hag prepustiti Hrvatskoj da procesuiraj još tri do četiri slučaja ratnih zločina“, zaključuje Nikola Visković.²⁰ Drugim rečima baš to što je relativno mnogo učinjenih krivičnih dela, što je jedno nedozvoljeno ponašanje relativno učestalo, upravo to podstiče egzemplarno kažnjavanje. Pošto se ne mogu kazniti svi učinioци pojedinih krivičnih dela, odabiraju se (paradigmatični) pojedinci koji će da budu kažnjeni, kao primer drugima, kao primer, dokaz da su kazna, tj. pravda ipak dostižni. Ovo je međutim čini se ipak pogrešno, jer, između ostalog, stiče se utisak kao da je pojedinac koji je egzemplarno

18 I. Primorac /1978/: *Prestup i kazna*, Beograd.

19 Dušan Vranjanac /2010/: Norma kao zapovest, *Strani pravni život* br. 2, str. 10.

20 www.novosti.com/2010/01/vijesti-10/. Pristupljeno sajtu: 18.3.2012.

kažnjen, izvučen iz „bubnja“, iz „šešira“, kako je kažnjen ne zato što je zaslužio da bude kažnjen, već zato što je imao „zlu sreću“ da „samo“ on bude kažnjen. „Svi drugi rade to isto, a samo sam ja kažnjen“, to jeste način na koji rezonuje pojedinac koji je egzemplarno kažnjen. Kada je reč o kažnjavanju za ratne zločine u poslednjim ratovima na prostorima nivše SFRJ, ovakav način razmišljanja može biti karakterističan više ne samo za pojedinca egzemplarno kažnjenog, već i za čitave narode. Srbi tada rezonuju kako pojedinac iz njihovih redova koji je kažnjen, nije kažnjen zato što je to zaslužio, već zato što je slučajno izabran da bude egzemplarno kažnjen, zarad nekih političkih ciljeva. Isto razmišljaju i Hrvati i svi drugi. Jeste tačno da država ne može da kazni sve koji to zaslužuju, ali je krajnje problematično ako se javno i otvoreno kaže kako će biti kažnjeni samo pojedinci i to egzemplarno.²¹ Takvo kažnjavanje ne samo da ne zadovoljava osećaj pravde u najširoj javnosti, već se događa nešto sasvim suprotno, kod ljudi, građana ono izaziva osećaj nezadovoljstva i gneva, koji pre ili kasnije vodi ka revanšu i osveti, ne i ka pravoj „katarzi“ a što je u dobroj meri i bio uzrok mnogih strašnih događaja iz devedesetih.²²

Treba ovde reći još jednu stvar: o fenomenu uticanja kazne na kretanje kriminaliteta, veoma je mnogo raspravljano, ali o obrnutom uticanju kretanja kriminaliteta na kaznu, u teoriji i u praksi nema mnogo radova. Ukoliko se međutim prihvati da kazna makar i u maloj meri ima svoje delotvorno dejstvo na kretanje kriminaliteta onda je već samim tim nužno da postoji i obrnuti proces.

Argumenti koji bi bili protiv takvog tretiranja ove okolnosti mogli bi se svesti na tri osnovna. Time što se porast broja krivičnih dela uzima u obzir prilikom odmeravanja kazne negira se individualizacija kazne, povređuje se ustavno načelo o ravnopravnosti građana i u takvom odmeravanju, koje uzima tu činjenicu u obzir ima elemenata kolektivne odgovornosti.²³ Pojam individualizacije i u etimološkom i u svakom drugom smislu podrazumeva procenjivanje vezano za taj konkretan, individualno određeni slučaj i konkretnu individualno određenu osobu kojoj se izriče kazna. Ukoliko se imaju u vidu neki drugi, prethodni slučajevi i neke druge osobe koje su ranije izvršile isto ili neka druga krivična dela, onda prilikom odmeravanja kazne onaj koji kaznu odmerava, odmerava istovremeno kaznu ne samo toj individualno određenoj osobi u konkretnom slučaju, već i svim drugim individualno neodređenim osobama, koje su već izvršile to isto ili neko drugo delo, pa čak i imajući u vidu i one osobe koje će možda to ili neko drugo delo tek izvršiti u budućnosti.²⁴ Ustavna ravnopravnost građana pred sudom i zakonom narušava se time što oni koji su prethodno vršili krivična dela kada sud još nije imao svest o povećanju broja krivičnih dela pa tu okolnost nije uzimao u obzir bivaju blaže kažnjeni od onih

21 To se jednostavno ne može i ne sme javno reći, ma koliko to bila jedna evidentna društvena realnost.

22 Zlo koje nije kažnjeno po pravu i pravdi, već samo slučajno, pojedinačno, egzemplarno, uvek pretili da ponovo izbije na površinu.

23 R. Musić /1962/: Može li broj krivičnih dela na području jednog suda da utiče na visinu kazni, *Pravni život* br. 1, str. 37–38.

24 Svako utilitarističko kažnjavanje, a kažnjavanje koje ima za cilj da deluje generalno-preventivno, da deluje vaspitno i razvija društvenu disciplinu građana jeste utilitarističko, u osnovi je prospektivno, tj okrenuto budućnosti, što mu u zavisnosti od različitih idejnih pozicija neki uzimaju kao izrazito pozitivnu (A. Fatić: *Kazna kao metafora*) a drugi kao izrazito negativnu osobinu (I. Primorac: *Prestup i kazna*)

koji ta ista ili neka druga dela čine kasnije, kada se kod suda ili u društvu uopšte, ta svest o porastu broja krivičnih dela već sasvim oformi. Drugim rečima, jedna sasvim irelevantna činjenica i sa pravnog i sa moralnog stanovišta, činjenica trenutka – vremena kada je krivično delo učinjeno (prošle ili ove godine svejedno) u takvim slučajevima može imati ne malog značaja za odmeravanje kazne.²⁵

Nepravедno je dakle nekoga strože kazniti zato što sud proceni da je u društvu došlo do porasta kriminaliteta, te da je potrebno nešto uraditi na smanjenju kriminaliteta, a to „nešto“, to je obično strože, egzemplarno kažnjavanje. Egzemplarno kažnjavanje se tu pokazuje kao izraz nemoći društva-države da iskoreni jednu anti-socijalnu pojavu. Egzemplarno kažnjavanje tu jeste izraz i nemoći i besa, ali, sa druge strane, u psihološkom smislu ono jeste razumljivo, ili bar lako objašnjivo. Uostalom, presuda mahom nastaje iz jedne tendencije za odlukom koja je postala svesna kao „treba doživljaj“ i u takvim se slučajevima ona naknadno proverava na poznatim pravnim propisima u pogledu njene skladnosti sa pravnim poretom.²⁶ Drugim rečima, sud, bilo pojedinac, bilo kolektivitet, razmišlja, pojednostavljeno rečeno, na sledeći način: „ovo je stvarno prevršilo svaku meru, ovome se već jednom mora stati na put, red je da jednom neko odgovara za sve ovo,“ i tada se događa da onaj koji dospe na sud, „plati ceh“ za sve, a prvenstveno za one koji nisu dospeli na sud. U psihološkom smislu to je razumljivo, jer svako presuđivanje je jedan psihološki proces koji u sebi nosi otprilike istu količinu i misaonog i emocionalnog i racionalnog i iracionalnog, kao i svaki drugi psihološki proces koji se odvija u glavi svakog drugog čoveka.²⁷ Sudija dakle uopšte ne mora biti svestan toga da sprovodi egzemplarno kažnjavanje, on jednostavno podsvesno razmišlja u tom pravcu, on zna da je neka nedozvoljena radnja vrlo štetna i vrlo učestala u isti mah, te da se svemu tome mora stati na put.

Ova situacija je posebno karakteristična kada je reč o korupciji, gde je tamna brojka kriminaliteta posebno velika.²⁸ Javnost, pa i sud kao deo te javnosti je svesna da je korupcije mnogo i da nešto treba preduzeti kako bi se ona smanjila. Najjednostavnije, ne i najefikasnije, je strogo kazniti onoga koji dospe na sud.

Kada je u pitanju korupcija, Kina je vrlo karakteristična za egzemplarno kažnjavanje. Tako je na primer bivši gradonačelnik kineskog grada Dženšena, osuđen zbog korupcije na smrtnu kaznu, uz uslovnu osudu od dve godine. Prema kineskom zakonu, smrtna kazna koju prati uslovna, obično kasnije bude preinačena na doživotnu robiju. Gradonačelnik je inače smenjen 2009. godine zbog „ozbiljnog kršenja partijske discipline“, što je optužba koja obično označava umešanost u neku korupcionašku aferu.²⁹

25 J. Ćirić /2001/: *Društveni uticaji na kaznenu politiku sudova*, Beograd.

26 R. Grasberger /1958/: *Psihologija krivičnog postupka*, prevod sa nemačkog (D.Dimitrijević), Sarajevo, str. 346.

27 J. Hogarth /1971/: *Sentencing as a Human Process*, University of Toronto Press, pp. 434.

28 Mada u stvari i ne mora biti reči samo o korupciji. Može se raditi i o problematici droge i nedozvoljene trgovine drogom. Policija pronade i zapleni drogu kod nekog mladića pa cela stvar završi na sudu. Dotični međutim nije diler droge, već je samo narkoman, no sud je pod uticajem te masovne, gotovo histerične potrebe da se egzemplarnim kažnjavanjem učini sve u borbi protiv kriminaliteta.

29 www.politika.rs/vesti/najnovije-vesti/U-Kini-bivsem-gradonacelniku-smrtna-katna-zbog-korupcije.it.html. Pristupljeno sajtu: 16.3.2012.

Uzmimo na drugoj strani Švedsku³⁰. Prema švedskom krivičnom zakoniku iz 1962. sa amandmanima iz 1999. i za davanje i za primanje mita, propisana je ista kazna, a to je novčana kazna, ili zatvor do dve godine. U Kini se dakle, povremeno, egzemplarno, izriče čak i smrtna kazna, dok u Švedskoj, primalac mita, u najgorem slučaju može proći sa „samo“ dve godine zatvora. Oni koji veruju u to da strogo propisane kazne same po sebi deluju odvraćajuće, preventivno, mogli bi očekivati da je u Kini znatno manje korupcije nego u Švedskoj. Stvari međutim stoje sasvim obrnuto. Prema nalazima Transparency International-a, Švedska se nalazi na 3. mestu po nekorumpiranosti, dok se Kina nalazi na 79. mestu.³¹

Egzemplarno kažnjavanje se dakle pojavljuje kao sasvim neefikasno kada je reč o odvraćanju potencijalnih učinilaca krivičnih dela, ali se pokazuje kao nepravedno i zbog toga što je onaj koji je egzemplarno kažnjen, nasumično izabran između mnogih drugih koji su takođe učinili „nedelo“, no oni su se sticajem prilika uspeali „izvući“. Ljudi to doživljavaju, sagledavaju na sledeći način: „Svi to rade, a samo ja (on) biva(m) kažnjen“. Još ako je to kažnjavanje strože, prosto zato što su mnogi pre toga prošli nekažnjeno, onda je osećaj nepravednosti još jači. Sve se to u vezi egzemplarnog kažnjavanja doživljava kao nepravda, a nikakva kazna, pa ni ona egzemplarna, ako od strane javnosti nije shvaćena i prihvaćena kao pravedna, ne može imati odgovarajući efekat. Tako međutim dolazimo do pitanja: „kome je u stvari upućena poruka egzemplarnog kažnjavanja – potencijalnim učiniocima krivičnih dela, ili potencijalnim glasačima na sledećim političkim izborima?“

4. EGZEMPLARNO KAŽNJAVANJE KAO PREDIZBORNA POLITIČKA PORUKA

Možemo li reći da je priča o kineskom gradonačelniku, ili pak priča o srpskom neurohirurgu Eugenu Slaviku,³² bitno drugačija u odnosu na već pominjanog Roberta-Françoisa Damiensa, koji je pokušao ubiti Luja XV, a o čemu piše Mišel Fuko? Jedina je razlika u tome što su nekadašnja egzemplarna kažnjavanja izvršavana javno, međutim, ako se imaju u vidu savremene tehnologije i mediji, onda se u stvari može reći da je efekat današnjih egzemplarnih kažnjavanja još mnogo veći nego nekada. Jednostavno rečeno ono što danas bude saopšteno na radiju, televiziji i u štampi,³³ daleko se više i dalje čuje nego nekada kada se informacija o jednom egzemplarnom kažnjavanju ipak nije čula mnogo dalje od jednog gradskog trga na kojem je izvršavano to egzemplarno kažnjavanje. Sve se danas može tretirati kao neka vrsta poruke, te je i svaka presuda, a naročito ovakva egzemplarna presuda, jedna poruka, poruka upućena drugim potencijalnim učiniocima krivičnih dela, ali, rekli bismo

30 D. Jovašević /2008/: Krivična dela korupcije, *Strani pravni život* br. 3, str. 179–214.

31 www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2009. Pristupljeno sajtu: 12.3.2012.

32 Dr Eugen Slavik je zbog mita od 300 evra osuđen na 4,5 godina zatvora i jedini je lekar kojem je do sada oduzeta licenca za rad. Ovo je tipično egzemplarno kažnjavanje za koje mi ne možemo reći da je samo po sebi nepravedno, ali možemo reći da je u kazni izrečenoj ovom doktoru sadržan sav gnev najšire društvene javnosti, koju veoma mnogo iritira to što danas više bez mita vi ne možete dobiti ni najelementarniju zdravstvenu zaštitu.

33 O internetu, youtube, facebook-u da i ne govorimo

ipak prvenstveno široj javnosti, prevashodno u tom smislu da je država sposobna da se „uhvati u koštac“ sa problemom korupcije. Moglo bi se u stvari reći da vlast koja poseže za egzemplarnim kažnjavanjem vrlo dobro zna da to neće imati mnogo efekta na potencijalne učinioce krivičnih dela, ali, može imati efekta na obične građane. Obični građani su u principu konzervativni i skloni represivnosti i sa time se može vrlo lako manipulirati. Manipulisanje je, danas postala već gotovo naučna disciplina, na čelu sa tzv. spin-doktorima. Građani uglavnom, u dobroj meri strahuju od kriminaliteta i skloni su konzervativnim, reakcionarnim, represivnim rešenjima. Putem egzemplarnog kažnjavanja vlast građanima nudi takva rešenja. Dotična rešenja nisu smišljena zato da bi se uz njihovu pomoć vlast obračunala sa stvarnim kriminalom, već zato da bi se pokazalo kako ona (vlast) brine o narodu, narodnim interesima i narodnim težnjama i da ih ispunjava. Egzemplarnim kažnjavanjem, vlast se „udvara“ tom represivno-konzervativnom delu javnosti,³⁴ a istovremeno se obračunava sa neposlušnim i nepoćudnim, remetilačkim faktorima – elementima, koji zapravo često i ne moraju imati mnogo veze sa kriminalom. Uostalom, svaka je borba protiv kriminala, svaka resocijalizacija, uvek i jedna ideološka presija, neka vrsta „ispiranja mozga“.³⁵

Zamislimo u tom smislu društvo velike ekonomske krize i nezaposlenosti mladih³⁶ i zamislimo te mlade kako masovno besciljno tumaraju od dilera droge do vođa navijača.³⁷ U tom tumaranju naravno strada i poneki automobil, pa i poneka ljudska glava. Sa druge strane zamislimo prosečnog šezdesetogodišnjaka, inače revnosnog glasača na izborima, koji je takođe revnosni gledalac svih TV-dnevnika i koji je uplašen za svoj auto. Zamislimo sa treće strane i političara – demagoga.³⁸ Šta on da poruči prosečnom glasaču – šezdesetogodišnjaku³⁹ da će preduzeti odgovarajuće mere na poboljšanju ekonomije i smanjenju nezaposlenosti? Ili je možda bolja, brža i efektivnija poruka da nasumice izabere jednog običnog, u svakom slučaju ne onog najkrivljeg „kriminalca“ i da ga onda strogo kazni i time pošalje poruku (onom šezdesetogodišnjem glasaču, gledaocu TV-dnevnika) da se neke stvari više neće tolerisati i da je država konačno krenula u ozbiljnu borbu protiv kriminala.

34 Radi se naravno o starijoj populaciji, koja je sklona da pozdravi svaku „odlučnu akciju“ u borbi protiv kriminala. Ta starija populacija je revnosnija u izlasku na izbore od mlade generacije, koja ne mora baš toliko „apludirati“ egzemplarnom kažnjavanju. Stariji građani imaju više imovine od mladih, te samim tim u većoj meri mogu biti žrtve imovinskog i svakog drugog kriminaliteta, nego mladi. Zbog toga su stariji i konzervativniji i skloniji represiji, više veruju u to „da je batina iz raja izašla“, a sa druge strane, oni revnosnije izlaze na izbore. Kada se sve to uzme u obzir, onda je jasno zašto vlast poseže za egzemplarnim kažnjavanjem.

35 P. P. Lejns /1978/: *Kriminogeneza, Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, br. 2–3.

36 Treba li to uopšte zamišljati, ili je to jednostavno rečeno svakidašnjica.

37 Vrlo često, to su zapravo iste osobe.

38 A svaki političar u demokratiji mora uvek bar pomalo biti i demagog, jer samo u tiraniji nema potrebe za demagogijom.

39 Po demografskoj prirodi stvari, njih šezdesetogodišnjaka je u zapadnoj, evropskoj civilizaciji, populaciji, uvek više nego mladih, te svaka vrsta političke poruke mora biti upućena uvek više njima nego mladima, kojih je s jedne strane manje, a sa druge strane manje revnosno izlaze na izbore.

Gledalac TV-dnevnika, šezdesetogodišnji glasač sve to gleda i kaže sam sebi: „Da, zaista je vreme da se stane na put narkomaniji, huliganizmu, korupciji – ‘batina je iz raja izašla’ –neka svako vidi kako će proći“.

Čitava ova (imaginarna) priča o navijačima (narkomanima), šezdesetogodišnjem glasaču i političaru demagogu, nije priča o Isusu Hristu i Pontiju Pilatu, niti je priča o Luju XV i njegovom atentatoru, niti priča o Đordanu Brunu, niti je pak priča o korumpiranom kineskom gradonačelniku i srpskom neurohirurgu. Ovo je jedna tipična, uobičajena priča o tome kako funkcioniše egzemplarno kažnjavanje kao politička poruka.

Sve u svemu, oni koji šalju poruku egzemplarnim kažnjavanjem obično vrlo dobro znaju da to nema mnogo efekta na potencijalne učinioce krivičnih dela, ali, oni i ne ciljaju tu grupu, poruka i nije toliko upućena potencijalnim kriminalcima, važno je da poruka ima odjeka i uticaja na glasače u tom smislu da ih ubedi kako je država najzad rešila da se konačno obračuna...⁴⁰ Osim toga, mladi navijač (narkoman) koji je po prirodi stvari i inače sklon nasilju, vrlo lako može biti izmanipulisan i zloupotrebljen od pojedinih opozicionih političara, te se pokazuje da (egzemplarno) strogo kažnjavanje takvog mladića, može biti višestruko korisno. Time se šalje poruka ne samo tom navijaču, već i onima koji manipulišu i guraju mlade da prave nered. Onima koji ih guraju u nered i nasilje, odgovaraju neredi i nasilje, jer se tu može „loviti u mutnom“ i to je često javna tajna koju znaju svi, pa i sama vlast, pa ona onda zato i pribegava egzemplarnom kažnjavanju, između ostalog i zato što se kažnjavanjem mladih neposrednih izvršilaca, upućuje poruka onima za koje se veruje da stoje iza njih kao inspiratori. Treba li posebno isticati koliko je sve to i komplikovano i nepravedno.

Ostaje međutim uvek pitanje „a zašto baš ja?“ tj. „zašto baš on?“ i to je pitanje na koje čak i oni koji veruju da je država stvarno rešila... nemaju baš dobar odgovor. Pogotovu ako se ne radi o onima koji su stvano najveći krivci, a egzemplarno, nasumično odabrani, obično i nisu najveći krivci. S druge strane upravo ta sintagma „najveći krivac“, „najkrivlji“, sintagma sa kojom operišu čak i pravnici ali, pre svega obični građani, ipak nam pokazuje da pojam krivice u sebi mora sadržati vrlo značajne attribute i supstrate pravde i pravednosti. Kriv, krivlji i najkrivlji jeste onaj koji se u manjoj, većoj, ili najvećoj meri ogrešio o moralne i pravne norme te zbog toga zaslužuje da bude kažnjen manje, više ili najviše. Kod egzemplarnog kažnjavanja reč je o tome da primerom kazne izrečene učiniocu, nekom drugom nešto treba poručiti. Međutim, poruka koja zanemaruje krivicu, pravdu, pravo, moral, nije ni poruka koja uopšte može biti društveno delotvorna, jer uvek ostaje ono: „svi to rade, a samo ja bivam kažnjen, sledeći put moram da budem pažljiviji da me ne uhvate. Ne da budem moralniji, nego lukaviji.“⁴¹ Egzemplarno kažnjavanje dakle ne doprinosi

40 Svako ko je iole realan, kao i svako ko zna nešto više o društvenim problemima, odnosno politici suzbijanja kriminaliteta, zna takođe i to da su fraze tipa „obračun sa kriminalom“, tj. „konačno rešenje problema kriminaliteta“, prevashodno besmislene, ali da isto tako mogu biti i opasne. Ne postoji „konačno rešenje“, osim ako pod tim ne podrazumevamo ono što se događalo u nacističkoj Nemačkoj 30-ih godina XX veka, ali, kako nam upravo to vreme pokazuje, građani su skloni da poveruju u svakojake priče o „konačnoj borbi“ i „konačnom rešenju“.

41 J. Ćirić /2001/: *Društveni uticaji na kaznenu politiku sudova*, Beograd, str. 110–115

jačanju društvenog morala, već jačanju društvene mimikrije, odnosno tome da se ljudi prikrivaju i pretvaraju da poštuju pravila ponašanja, pre svega zato što se plaše da i sami ne budu egzemplarno kažnjeni, a ne zato što norme inače prihvataju kao nešto što je dobro i što treba poštovati. Međutim, prvi put kada osete, pomisle da mogu proći bez egzemplarnog kažnjavanja, da će ih izbeći „zla sudbina“ da budu nasumice izvučeni „iz bubnja“, „iz šešira“, oni ipak neće poštovati te norme i neko prethodno egzemplarno kažnjavanje neće imati nikakvog efekta, već će se u stvari raditi samo o poruci upućenoj glasačima na izborima, o poruci koja mora biti jasna i uverljiva, a to znači da kazna mora biti izuzetno stroga, drakonska u stvari. Tu se međutim otvaraju dodatni problemi.

5. EGZEMPLARNO KAŽNJAVANJE I STROGA I NEDOSLEDNA KAZNENA POLITIKA

Ako i kada sud u nekom slučaju na primer izrekne uslovnu osudu ili novčanu kaznu, sva je prilika da to neće registrovati, zapamtiti ni onaj kome takva sankcija bude izrečena, a pogotovu ne drugi ljudi, tj. šira društvena javnost. U principu se obične stvari ne pamte, pamti se samo ono što je posebno, ono što je ekstra-ordinarno, a to će reći da se ni blage kazne ne pamte,⁴² već da se pamte samo one kazne koje su po nečemu posebne, posebno stroge i posebno spektakularne. To u stvari znači da je suština egzemplarnog kažnjavanja u tome da to kažnjavanje bude zapamćeno, a to će reći na svoj način posebno, spektakularno, tj. strogo. U tom smislu dakle, strogost jeste sinonim za egzemplarnost, tj. egzemplarna kazna po prirodi stvari mora biti stroga kazna. Tako se dakle može konstatovati da u najširoj javnosti ostaju zapamćene samo one kazne koje su stroge, surove, samo egzemplarne kazne. Neke od tih kazni postale su deo kulturno-civilizacijske istorije. Reč je naravno pre svega o Hristu i Hristovom raspeću, ali je isto tako reč i o srednjovekovnim spaljivanjima veštica na lomači. U tom smislu se naravno slično može reći i za streljanje đaka u Kragujevcu 1941. i za vešanje na beogradskim Terazijama iste godine. Te stvari, ti događaji, ostali su zapamćeni, postali su deo kolektivne istorije, kolektivnog nesvesnog čitavog srpskog naroda. Po tome bi se moglo reći da su ta egzemplarna kažnjavanja postigla svoju svrhu, ostvarila svoj cilj. To bi ih na neki način moglo legitimisati, opravdati u nekom pragmatičnom smislu, a što bi opet bio paradoks svoje vrste. Paradoks bi ovde bilo opravdavati strogost i surovost egzemplarnog kažnjavanja, bez obzira što bismo, pogotovu u nekim situacijama, možda i mogli reći da je nakon toga ostvaren nekakav društveni cilj (efekat) smanjivanja, ako ne kriminaliteta, a ono bar socijalnih tenzija.

U svakom slučaju, egzemplarno kažnjavanje, da bi bilo stvarno egzemplarno, zapamćeno i delotvorno, po prirodi stvari mora biti posebno, iznadprosečno strogo, surovo, ali se tu onda postavljaju dodatna moralna pitanja i problemi. Naravno, u

42 Blage kazne su i ovako i onako češće u praksi sudova, tj. kazne koje izriču sudovi u Srbiji, u principu su najčešće bliže zakonskom minimumu nego maksimumu, što je prvenstveno posledica toga da je i struktura kriminaliteta takva da se blaga kaznena politika blizu minimuma pokazuje kao adekvatna. (O tome i u studiji – knjizi J. Čirića, Đ. Đorđevića i R. Sepija /2006/: *Kaznena politika sudova u Srbiji*, Beograd)

pitanju je ono staro pitanje o tome da li može svaki cilj, ma kakav on bio,⁴³ opravdati svako sredstvo koje je primenjeno, odnosno, da li će i sami građani i najšira javnost pristati, prihvatiti da žive u društvu koje tako strogo, društvu koje surovo, bez imalo samilosti i razumevanja kažnjava one koji zgreše. U čemu je onda razlika između surovih vlastodržaca, koji surovo kažnjavaju učinioce krivičnih dela i surovih kriminalaca koji čine surova krivična dela. I jedni i drugi su surovi i kao takvi moralno nevredni, tj. zaslužuju moralnu osudu. Drugim rečima, ako savremeni civilizacijski, kulturno-istorijski razvoj ide u pravcu humanizacije sveukupnih ljudskih odnosa, onda se to mora odnositi i na oblast kažnjavanja i na oblast ljudskih prava i kriminalaca, pa se i njima mora dati pravo da budu tretirani na human način, što znači da ipak ne smeju bivati (pre)strogo, surovo kažnjavani, a to jeste, kao što rekosmo, sinonim za egzemplarno kažnjavanje. Zbog toga je egzemplarno kažnjavanje koje je strogo i surovo, u suštini jedan anti-civilizacijski čin, čin nehumanosti, čin koji zaslužuje moralni prekor i osudu u svakom pogledu.

Može se međutim reći i to da kod egzemplarnog, strogog, surovog kažnjavanja, dolaze do izražaja i neke posebne psihološko-moralne karakteristike onoga koji izriče jednu takvu kaznu. Radi se u stvari o tome da se može konstatovati kako surovo kažnjavajući druge, učinioce krivičnih dela, čovek u suštini kažnjava i samoga sebe, odnosno tamnu stranu svoje ličnosti. Toj tamnoj strani svoje ličnosti čovek ne dozvoljava da ispliva na površinu, on je kažnjava na najsuroviji mogući način i time je potiskuje u jednom froj dovskom smislu te reči.⁴⁴ Sve to međutim istovremeno govori i o tome da je, kao što smo to već konstatovali, kažnjavanje (i drugih i sebe) jedan u značajnoj meri iracionalan proces, koji je izraz najrazličitijih podsvesnih emocija, strasti, strahova. Problem međutim nastaje, kada te emocije, strahovi i strasti nestanu, ili bar splasnu i kada se treba „vratiti“ zakonu i zakonskim kriterijumima za odmeravanje kazne.⁴⁵ Tada sud ponovo postaje uobičajeno „blag“, a mi bismo rekli u stvari razuman – racionalan, što za najširu javnost postaje dodatno neshvatljivo i neprihvatljivo i tada javnost gubi svako poverenje u pravosuđe, poverenje koje je i ovako i onako poljuljano.

Suštinski isti, ili sasvim bliski slučajevi, tada bivaju tretirani na sasvim drugačiji, različit način, pa tada ono što je bilo tretirano kao slučaj koji je trebalo egzemplarno, a to će reći iznadprosečno strogo kazniti, sada postaje običan, svakodnevnii slučaj, slučaj koji se kažnjava znatno blaže nego kada je reč o egzemplarnom kažnjavanju. Događa se i to da čak i bukvalno isti slučaj, kada se „slegne prašina“, a strasti stišaju, u postupku po žalbi bude tretiran bitno drugačije, znatno racionalnije i blaže. Slučaj sa ubicama Brisa Tatona, to pokazuje na najubedljiviji način. U prvom stepenu, kada su strasti bile „uzavrele“, a sve u vezi sa tim slučajem, imalo karakter egzemplarnog kažnjavanja, tj. jedne specifične poruke upućene i navijačima-huliganima i široj javnosti, ali pre svega francuskoj političkoj javno-

43 A ovde bi cilj bio smanjivanje kriminaliteta i smirivanje društvenih tenzija.

44 A. Backović /1996/: Prilog psihoanalitičkom razumjevanju kazne, –referat na *Savetovanju Srpskog udruženja za krivično pravo i Udruženja za krivično pravo Crne Gore „Smrtna kazna – večita dilema“*, Herceg Novi.

45 D. Atanacković /1976/: *Kriterijumi odmeravanja kazne*, Beograd.

sti, izrečene kazne bile su drakonske, neshvatljivo stroge i nerealne. Kasnije u postupku po apelaciji, kazne su u bukvalnom smislu te reči bile prepolovljene, iako možda i nije daleko od istine ako se kaže da su mogle da budu i više nego prepolovljene. Šta je međutim sasvim evidentno i šta je u stvari posledica svega i prvostepene i drugostepene presude? Jedna nedoslednost i politička lutanja pravosuđa u svakom pogledu, lutanja koja najšira javnost niti shvata, niti prihvata, lutanja, koja u dodatnom smislu narušavaju autoritet pravosuđa. Tako su se u gotovo svim on-line izdanjima domaćih medija, pojavili komentari čitalaca u kojima se iskazuje veliko nezadovoljstvo odlukom Apelacionog suda. Navodimo u tom smislu jedan komentar za koji smatramo da je sasvim karakterističan i paradigmatičan i za sve ostale: „Sramota za pravni sistem, SRAMOTA za Srbiju! Pokazalo se da u pravosuđu nema ni jedna osoba sa čistim obrazom.“⁴⁶ Moglo bi se naravno reći da uopšte nije ni važno šta će reći komentatori, čitaoci novina, najšira javnost, koja je uvek i iracionalna i sklona represivnosti, te da sud ne treba da se obazire na sve to, već da samo ima u vidu ono što kaže zakon i jedna relativno ustaljena sudska praksa, ali, čemu onda prvostepena kazna i tako drastična razlika između prvostepene i drugostepene kazne? Nije li prvostepena presuda bila poruka egzemplarnog kažnjavanja, poruka koja je trebala imati jedno značenje i sadržinu, a na kraju je ispalo nešto sasvim drugo, nešto što je u najvećoj mogućoj meri „izblamiralo“ i dezavuisalo i sud i njegovu kaznenu politiku. Možda bi se moglo reći da je prvostepena presuda i svojom visinom kazne i pravnom kvalifikacijom („teško ubistvo“ a ne „učestvovanje u tuči“) „izblamiralo“ pravosuđe u očima stručne javnosti, svih onih koji poznaju krivično pravo, ali, pitanje je u stvari šta je gore – da li to ili ono što se dogodilo nakon što su kazne smanjene, prepolovljene, kada su dominirali komentari tipa: „sramota, u pravosuđu nema nikoga sa čistim obrazom, itd.“⁴⁷

Pokazuje se dakle da poruka koja se šalje egzemplarnim kažnjavanjem može biti shvaćena bitno drugačije od onoga kako su to želeli oni koji su na toj poruci i egzemplarnom kažnjavanju insistirali. To na još jedan način pokazuje da egzemplarno kažnjavanje u velikom broju slučajeva može biti zaista višestruko problematično, pa i po tome što stvara utisak nedoslednosti i neujednačenosti, a što opet, kako smo već isticali, narušava autoritet i suda i prava, pa i svake buduće i egzemplarne i neegzemplarne kazne.

6. NEKOLIKO ZAKLJUČAKA NA KRAJU

Iz svega što smo do sada govorili o egzemplarnom kažnjavanju, proizlazi da imamo jasan negativan stav, odnos prema egzemplarnom kažnjavanju. I zaista, smatramo da je iz više razloga takva vrsta kažnjavanja krajnje problematična i da je treba maksimalno izbegavati. Da ponovimo zbog čega:

46 www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.291.html:363666-Prepolovljene-kazne-za-ubistvo-Tatona. Pristupljeno sajtu: 15.3.2012.

47 Na istom sajtu, u istom članku, jedan drugi čitalac kaže i sledeće: „Srbija je poražena. Sudije Apelacionog suda su direktni saučesnici ubica...“

1. Pošto je egzemplarno kažnjavanje uzrokovano razlozima pragmatične, političke korisnosti, to egzemplarno kažnjavanje može dovesti čak i do toga da i sasvim nevin čovek nastrada, odnosno bude osuđen, kažnjen. To je naravno sinonim za nepravdu svake vrste, a u tom se smislu može reći da ništa što je zasnovano na nepravdi ne može imati nikakvog, ni generalnog, ni specijalno-preventivnog dejstva.
2. Kod egzemplarnog kažnjavanja, oni koji su kažnjeni, obično su nasumice izabrani, te i to biva doživljeno kao nepravda, tj. kao nešto što je kontra-produktivno i kontra-preventivno u svakom pogledu.
3. Kod egzemplarnog kažnjavanja učestalost jedne vrste krivičnog dela ima uticaja na strožu kaznenu politiku, te onaj koji biva egzemplarno kažnjen „plaća ceh“ za sve druge, što takođe biva doživljavano kao nepravedno i ima svoj kontra-preventivni i kontra-produktivni efekat.
4. Egzemplarno kažnjavanje je najčešće politička poruka upućena stvarnim ili potencijalnim kriminalcima, ali, ipak ponajviše glasačima na izborima, te se tako ispostavlja da egzemplarno kažnjavanje u sebi ima znatno više politike nego prava i pravde, a što je višestruko negativno
5. To što egzemplarno kažnjavanje nije uspelo da „uplaši“ Hrišćane, niti pak da bitno smanji korupciju u jednoj Kini na primer, odnosno da spreči Aliju Izetbegovića u svom anti-državnom delovanju,⁴⁸ vrlo ubedljivo opovrgava praktičnu efektivnost egzemplarnog kažnjavanja, već u stvari govori o tome da egzemplarno kažnjavanje kod ljudi, naročito onih koji su egzemplarno kažnjeni, razvija osećaj gneva i želju za osvetom.
6. Da bi uopšte bilo egzemplarno, kažnjavanje mora biti strogo, čak surovo, što je naravno i nehumano i nepravedno kao takvo, ali, nakon što prođu početni strahovi i emocije, egzemplarna kazna, često biva bitno ublažena, što dovodi do neujednačenosti kaznene politike, do osećaja nepravde i nesigurnosti, odnosno do narušavanja autoriteta pravosuđa.

I pored svega, mora se međutim konstatovati da egzemplarno kažnjavanje ne biva sasvim napušteno i odbačeno, već da ono ipak biva prihvaćeno i čak ponekad na svoj način „revitalizovano“. U tom smislu praksa egzemplarnog kažnjavanja, i pored svega nastavlja svoj „život“ započet još i pre Isusa Hrista, a nastavljen kroz špansku inkviziciju i spaljivanje veštica. I danas se to čini kažnjavanjem pojedinaca osuđenih, ili čak i samo optuženih za pojedina, krivična dela koja posebno iritiraju najširu javnost. To može biti korupcija, ali isto tako i terorizam i trgovina drogom i navijački huliganizam, pedofilija, ali i neka druga krivična dela koja u datom trenutku od strane građana bivaju posebno negativno percepirana.

48 Alija Izetbegović je na primer u periodu od tri godine, od 1946. do 1949. godine proveo u zatvoru. To je verovatno od njega napravilo žrtvu i u njegovim ličnim očima, a i u očima njegovih sledbenika. http://muzejalijaizetbegovic.ba/upload/file/biografija_alije_izetbegovica.pdf. Pristupljeno sajtu: 18.3.2012. Isto se može reći i za hrvatskog vođu Franju Tuđmana, koji je takođe bio kažnjen i neko vreme proveo u zatvoru.

LITERATURA

- Atanacković D. /1976/: *Kriterijumi odmeravanja kazne*, Beograd
- Backović A. /1996/: Prilog psihoanalitičkom razumjevanju kazne, referat na Savetovanju Srpskog udruženja za krivično pravo i Udruženja za krivično pravo Crne Gore „Smrtna kazna – večita dilema“, Herceg Novi
- Ćirić J. /2001/: *Društveni uticaji na kaznenu politiku sudova*, Beograd
- Ćirić J. /2011/: Pravna nauka u Srbiji danas, *Srpska politička misao* br. 2
- Ćirić J., Đorđević Đ., Sepi R. /2006/: *Kaznena politika sudova u Srbiji*, Beograd
- Dressler J. /1995/: *Understanding Criminal Law*, Matthew Bender, Irwin Times Mirror Books New York
- Fatić A. /1995/: *Kazna kao metafora*, Beograd.
- Fuko M. /1997/: *Nadzirati i kažnjavati – Rođenje zatvora* (prevod sa francuskog na srpski) Sremski Karlovci
- Grasberger R. /1958/: *Psihologija krivičnog postupka*; – prevod sa nemačkog (D.Dimitrijević)– Sarajevo
- Hogarth J. /1971/: *Sentencing as a Human Process*, University of Toronto Press
- Jovašević D. /2008/: Krivična dela korupcije, *Strani pravni život* br. 3
- Lejns P. P. /1978/: Kriminogeneza, *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, br. 2-3
- Milutinović M. /1984/: *Kriminalna politika*, Beograd
- Musić R. /1962/: Može li broj krivičnih dela na području jednog suda da utiče na visinu kazni, *Pravni život* br. 1
- Nojbaher H. /2007/: *Srbi u memoarima Hermana Nojbahera*, Beograd
- Primorac I. /1978/: *Prestup i kazna*, Beograd
- Stojanović Z. /1994/: Generalna prevencija i zaštitna funkcija krivičnog prava, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* – u čast akademika profesora Milana Milutinovića, br. 1-2
- Vranjanac D. /2010/: Norma kao zapovest, *Strani pravni život* br. 2
- Zlatarić B., Šeparović Z. /1977/: *Krivično pravo – opšti deo*, Zagreb

INTERNET IZVORI

- http://muzejalijaizetbegovic.ba/upload/file/biografija_alije_izetbegovica.pdf
- <http://pescanik.net/2009/04/zasto-je-stradao-isus-nazarecanin/>
- www.b92.rs/info/vesti/index.php?yyy=2010&mm=04&dd=21&nav_category=11&nav_id=425940
- www.navidiku.rs/magazin/zabava/dordano-bruno-spaljen-na-lomaci_15960/
- www.novosti.com/2010/01/vijesti-10/
- www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.291.html:363666-Prepolovljene-kazne-za-ubistvo-Tatona
- www.politika.rs/vesti/najnovije-vesti/U-Kini-bivsem-gradonacelniku-smrtna-katna-zbog-korupcije.it.html
- www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2009

Jovan Ćirić

Institute of Comparative Law, Belgrade

EXEMPLARY PUNISHING

SUMMARY

Exemplary punishing is not something that is characteristic for the history, that is so strange and unbelievable today. We could say that today in Serbia, and not only in Serbia, there are still many examples of exemplary punishing. One of the very typical examples is the verdict for those who were sentenced for the murder of french football fun Brice Taton. The author of this text thinks that exemplary punishing is not justfull, neighter efective, inspite ordinary people usually think that with a strong, severe punishment many positive social effects could be achieved. First of all with exemplary punishing you could punish some completelly inocent person, only if you think that with that you could get some positive social effects. Than, when the word is about exemplary punishing one person usually is liable for all others. There are several persons that are guilty, but you can not get all of them, then you catch only one and he/she is liable for all of them. It is not justfull considers the author. In the case of exemplary punishing, the frequency of some kind of criminality has great impact on the penal policy, which is also unjustfull. The exemplary punishing usually is some kind of political message that is sent to voters. It is not necessary to say how unjustfull it is. The autor of this article also cites some examples of examplary punishing from history, from Jesus, through burning beaches at the stake in the middle age, up to nowadays punishing terrorsists in Guantanamo bay and punishing corrupted politicians in China. In former Yugoslavia, some opponents of communist regime, were exemplary punished and sent to prison, but, it did not have any effect, because they were those became leaders in the civil war that broke Yugoslavia. In spite all of that, exemplary punishing is presented nowadays very much, especially when the word is about some special kinds of criminality that iritate publicity. Usually the word is about corruption, terrorism, drug offences and football fun hooligans.

Keywords: exemplary punishing, pragmatism, general prevention, manipulations, injustice, historical examples, corruption, terrorism.